

AGNIESZKA ZANIEWSKA

<https://orcid.org/0000-0003-2713-7958>

Instytut Studiów Kobięcych

Działalność Ligi Kobiet na Białostocczyźnie w latach 1945–1989, ss. 456¹

Streszczenie

Rozprawa doktorska „Działalność Ligi Kobiet na Białostocczyźnie w latach 1945–1989”, napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Małgorzaty Dajnowicz, podejmuje tematykę aktywności masowej organizacji kobiecej w okresie Polski Ludowej. Celem pracy było ukazanie ewolucji działalności podejmowanej przez Ligę Kobiet w północno-wschodniej części Polski Ludowej w świetle uwarunkowań społeczno-politycznych i gospodarczych w kraju. Autoreferat rozprawy doktorskiej obejmuje swym zakresem główne założenia rozprawy doktorskiej, wykorzystane materiały źródłowe i metody badawcze, strukturę pracy oraz wnioski końcowe.

Słowa kluczowe: rozprawa doktorska, historia kobiet, organizacja kobieca, Społeczno-Obywatelska Liga Kobiet, Liga Kobiet Polskich, Polska Rzeczpospolita Ludowa, Białostocczyzna

¹ Autoreferat przygotowany w ramach realizacji projektu badawczego Narodowego Centrum Nauki pt. Liga Kobiet w terenie. Działalność organizacji i realia jej funkcjonowania na szczeblu regionalnym i lokalnym w rzeczywistości Polski Ludowej (1945–1989) – nr 2017/25/B/HS3/02015.

THE ACTIVITY OF THE WOMEN'S LEAGUE IN THE BIALYSTOK REGION IN THE YEARS 1945–1989

Abstract

Doctoral dissertation „The activity of the Women's League in the Białystok region in the years 1945–1989”, written under the supervision of prof. dr hab. Małgorzata Dajnowicz, deals with the activity of a mass women's organization operating in the period of People's Poland. The aim of the work was to show the evolution of the activities undertaken by the Women's League in the north-eastern part of People's Poland in the light of socio-political and economic conditions in the country. The self-report of the doctoral dissertation covers the main assumptions of the doctoral dissertation, the source materials and research methods used, the structure of the work and final conclusions.

Keywords: doctoral dissertation, women's history, women's organization, Women's Social and Civic League, Polish Women's League, Polish People's Republic, Białystok region

Cel naukowy rozprawy doktorskiej

Głównym celem badawczym rozprawy doktorskiej, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Małgorzaty Dajnowicz, było ukazanie obszarów działalności Ligi Kobiet w regionie białostockim, a także przedstawienie zasad obowiązujących w Lidze, opracowanie jej struktur terenowych, liczebności aktywu organizacji oraz głównych kierunków aktywności podejmowanych przez Zarząd Wojewódzki Ligi Kobiet.

Analizując materiał źródłowy, starano się również odpowiedzieć na następujące pytania: jaki wpływ na działalność Ligi miały decyzje polityczne oraz ówczesna sytuacja społeczno-polityczno-gospodarcza w Polsce? W jakich latach i regionach Liga Kobiet w województwie białostockim działała najbardziej prężnie? Jakie trudności pojawiały się w rozwoju organizacji w terenie? Kiedy nastąpił kres działalności Ligi Kobiet w okręgu białostockim?

Uzasadnienie wyboru tematu

Wybór tematu podyktowany był nadal niewystarczająco opracowaną tematyką kwestii kobiecej po drugiej wojnie światowej. Niewielu również badaczy podjęło się analizy działalności Ligi Kobiet w kraju. Opracowania te mają charakter przyczynkowski. Warto zaznaczyć, że brak jest w dostępnej literaturze przedmiotu opracowania monograficznego poświęconego działalności największej, masowej organizacji kobiecej w całym okresie Polski Ludowej na terenie Białostocczyzny.

Bezpośrednią przyczyną zajęcia się opracowaniem aktywności podejmowanej przez Ligę Kobiet w północno-wschodniej części kraju była możliwość uczestnictwa w realizacji projektu badawczego poświęconego działalności Ligi Kobiet, któremu przewodniczyła prof. Małgorzata Dajnowicz.

Źródła oraz metody badawcze

W celu możliwie najpełniejszego zaprezentowania tematu starano się wykorzystać różnego rodzaju źródła. Wśród aktów prawnych wykorzystano m.in. ustawę o 6-letnim planie rozwoju gospodarczego i budowy podstaw socjalizmu na lata 1950–1955; ustawę o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi; ustawę o warunkach dopuszczalności przerywania ciąży, ustawę – Prawo o stowarzyszeniach; a także rozporządzenia Rady Ministrów, zarządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych i obwieszczenia Prezesa Rady Ministrów dotyczące zmiany nazwy organizacji, nadania jej statusu wyższej użyteczności czy też ustalenia wykazu organizacji społecznych, które mogły wytaczać powództwa na rzecz obywateli i występować jako pełnomocnicy procesowi.

Zasadniczą podstawę dysertacji stanowiły źródła archiwalne, przechowywane w Archiwum Akt Nowych w Warszawie – przeanalizowano m.in. teczki z zespołu Zarządu Głównego Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet, Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej, Ministerstwa Oświaty, Społecznego Komitetu Przeciwalkoholowego, Związku Samopomocy Chłopskiej, akta Najwyższej Izby Kontroli, Biura Pełnomocnika Rządu ds. Walki z Analfabetyzmem czy akta Komitetu Centralnego PPR. Wykorzystano także archiwalia przechowywane w Archiwum Państwowym w Białymstoku i Łom-

ży – głównie były to akta Komitetów Wojewódzkich i Komitetów Powiatowych PZPR Wydział Kobiety, Wydział Organizacyjny, akta Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku czy akta rad narodowych różnego szczebla. Sięgnięto również do zasobów Archiwum Państwowego w Suwałkach, które jako jedyne na analizowanym obszarze posiada wyodrębniony zespół Ligi Kobiet Polskich. Analizowano też materiały archiwalne zdeponowane w Archiwum Instytutu Pamięi Narodowej w Warszawie oraz w Białymstoku – tu informacja o omawianej organizacji kobiecej pojawiła się m.in. w zespole Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Białymstoku, Olsztynie czy Suwałkach, w zespole Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego w Warszawie czy Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie. Bazę źródłową rozprawy stanowiła także prasa, muzealia oraz wywiady z byłymi członkiniami Ligi Kobiet z północno-wschodniej części kraju.

Największe znaczenie przy analizie rozwoju organizacji kobiecej miała niewątpliwie „Nasza Praca”. Był to biuletyn, wewnętrzne pismo instruktażowe, które ukazywało się w latach 1947–1989 z różną częstotliwością, tj. jako miesięcznik, dwumiesięcznik, a nawet dwutygodnik.

W celu zaobserwowania popularności i upowszechniania działań Ligi w terenie przeanalizowano również wybrane pisma lokalne i krajowe: „Nasza Praca”, „Gazeta Białostocka”, „Białostocki Dziennik Ludowy”, „Zwierciadło”, „Trybuna Ludu”, „Życie Białostockie”, „Gazeta Współczesna”, „Praca Kobiet. Biuletyn Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet. Zarząd Województwa warszawskiego”, „Kalendarz Przyjaciółki”, „Fasty”.

Interesującym źródłem były także, nigdzie dotąd niepublikowane, kroniki. Zaprezentowane przez respondentki kroniki, tj. *Kronika Zarządu Miejskiego Ligi Kobiet w Zambrowie* oraz *Kronika Koła Rodziny Milicyjnej przy ZOMO w Białymstoku*, zgodnie ze swoim przeznaczeniem zawierały informacje o najważniejszych wydarzeniach w swoim środowisku.

Spośród niepublikowanych źródeł wykorzystano też księgę pamiątkową *Nestorka wychowania przedszkolnego w Sokółce. Zasłużona miastu*, przechowywaną w Muzeum Ziemi Sokólskiej, a poświęconą członkini Zarządu Wojewódzkiego Ligi Kobiet w Białymstoku – Leonardzie Daszucie, a także materiały przechowywane w Muzeum Historycznym w Białymstoku oraz zasoby prywatne re-

spondentek, tj. m.in. legitymacje członkowskie, dyplomy, plakaty, zaproszenia, odznaczenia i fotografie z działalności w organizacji kobiecej.

Zasadniczą wykorzystaną metodą/techniką badawczą była krytyczna analiza źródeł zastanych, czyli materiałów źródłowych pisanych, wytworzonych przede wszystkim przez organizację kobiecą oraz organy partyjne. Posługiwano się także metodą analizy źródeł wywołanych (*oral history*), semantyczno-logiczną, systemową i biograficzną, a w celu lepszego zobrazowania skali działalności organizacji wykorzystano również metodę porównawczą i statystyczną.

Struktura rozprawy doktorskiej

Praca składa się z czterech rozdziałów poprzedzonych wstępem, wykazem skrótów i spisem treści. Na końcu umieszczono: podsumowanie oraz wykaz przewodniczących Ligi Kobiet w latach 1945–1990 zarówno w Zarządzie Głównym Ligi Kobiet, jak i zarządach wojewódzkich w Białymstoku, Łomży i Suwałkach; aneksy zawierające przykładowe legitymacje członkowskie, plakaty, dyplomy oraz odznaczenia wydawane przez Ligę Kobiet; bibliografię, w której wykazano wszystkie materiały źródłowe i opracowania, jakimi posłużono się w badaniach nad przedmiotową organizacją kobiecą.

W pracy zastosowano układ chronologiczno-problemowy. W każdym z rozdziałów starano się ukazać w miarę dostępności informacji źródłowych struktury i zasady działania organizacji, jej aktywność polityczną i społeczną oraz liczebność członkiń, która niewątpliwie odzwierciedlała rozwój organizacji w terenie. Przyjęta cezura czasowa, tj. 1945–1989, umożliwiła przedstawienie tytułowego problemu badawczego w zmiennych warunkach politycznych, społecznych i gospodarczych zachodzących w Polsce, które rzutowały na działania podejmowane przez Ligę Kobiet, a także na pozycje, role i życie kobiet.

W pierwszym rozdziale szczególną uwagę zwrócono na funkcjonowanie organizacji pod nazwą Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet od 1945 r. (czyli od jej utworzenia po II wojnie światowej) do 1949 r. (kiedy to nastąpiły znaczące zmiany w kierunku działania organizacji i zmiana jej nazwy na Ligę Kobiet). Zaprezentowano

podstawy prawne i zasady funkcjonowania organizacji, przybliżono sylwetki i role pierwszych liderek – czołowych przedstawicielek i założycielek organizacji kobiecej. Następnie wykazano sposób organizowania się Ligi, jej wewnętrzne struktury i zależności, zaś na koniec zobrazowano działalność, jaka wówczas była najbardziej charakterystyczna dla organizacji kobiecej, tj. zarówno polityczna, jak i społeczna. Należy zaznaczyć, że jak wynikało z przeprowadzonych badań, okres ten był najmniej upolitycznionym okresem rozwoju organizacji, mimo że założycielkami były członkinie PPR, PPS, SL i SD.

Rozdział drugi rozprawy poświęcony został kolejnym latom rozwoju Ligi Kobiet w okresie realizacji planu 6-letniego. Niewątpliwie był to okres odmienny od działalności tużpowojennej. Konieczność realizacji założeń planu gospodarczego i nadanie organizacji statusu stowarzyszenia wyższej użyteczności niejako przypieczętowały podległość organizacji wobec partii oraz wyznały jej kierunek działań podejmowanych w terenie. Liga Kobiet całkowicie podporządkowała się realizacji planu 6-letniego. Promowała podejmowanie przez kobiety pracy w tzw. męskich zawodach, która stanowić miała urzeczywistnienie równouprawnienia kobiet gwarantowanego przez nowy ustrój polityczny i konstytucję Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 1952 r. Liga organizowała wówczas liczne kursy umożliwiające kobietom podjęcie pracy zawodowej, ale jak wynikało z przeanalizowanego materiału źródłowego, praca kobiet w męskich zawodach była raczej sporadyczna, w latach 50. to przemysł lekki i sektor usługowy zostały sfeminizowane. Liga Kobiet w celu aktywizacji zawodowej jak największej liczby kobiet podejmowała działania w celu tworzenia przyzakładowych żłobków i przedszkoli, które zwiększyłyby liczbę pracownic. Bardzo widoczne w tym okresie było odwoływanie się do wzorca radzieckiego – kobieta radziecka prezentowana była jako niedościgniony wzór w niemal każdym aspekcie życia.

Trzeci rozdział pracy z uwagą na największy zakres chronologiczny 1956–1982 zajął też najwięcej miejsca w rozprawie. Ten okres w rozwoju Ligi Kobiet, mimo kryzysów politycznych i gospodarczych w kraju, w głównej mierze wyglądał podobnie. Po zakończeniu 6-letniego planu gospodarczego nastąpiły masowe zwolnienia kobiet z zakładów pracy, co wpłynęło na pogorszenie ich sytuacji ekonomicznej. Liga Kobiet, w tym okresie będąc organizacją całkowicie poddaną decyzjom władz partyjnych, oczywiście oficjal-

nie propagowała powrót kobiet do zajmowania się gospodarstwem domowym, promowała model kobiety matki i żony – gospodyni domowej. Jednak będąc organizacją kobiecą, która w założeniu miała wspierać kobiety w przezwyciężaniu trudności życiowych i dążeniu do równouprawnienia, Liga organizowała doszkalające kursy zawodowe, które pozwalały kobietom zyskać nowe kwalifikacje zawodowe umożliwiające zatrudnienie w innej pracy. Liga zachęcała wówczas kobiety do podejmowania zatrudnienia na pół etatu, prace chałupnicze, a także zakładanie spółdzielni produkcyjnych, które odciążać miały kobiety w obowiązkach domowych.

Jednocześnie w okresie rządów Władysława Gomułki i Edwarda Gierka Liga Kobiet organizowała pomoc w prowadzeniu gospodarstwa domowego, czego doskonałym przykładem było powołanie w 1957 r. Komitetu Gospodarstwa Domowego, którego oddział terenowy powstał w Białymstoku już w 1958 r. Liga prowadziła także działalność wychowawczą poprzez świetlice i kolonie letnie dla dzieci.

Wielokierunkowa aktywność Ligi Kobiet podejmowana była w tym okresie zarówno wśród kobiet w mieście – pracujących i niepracujących zawodowo, jak i wśród kobiet wiejskich. Sytuacja ta zmieniła się w 1966 r., kiedy to decyzją władz partyjnych zasięg działania organizacji został zawężony jedynie do pracy wśród gospodyń domowych w mieście. Liga Kobiet z organizacji zrzeszającej ponad 5 mln członkiń stała się organizacją zrzeszającą niecałe 170 tys. kobiet w całym kraju. Od tego okresu do 1982 r. mogła działać jedynie w ramach kół blokowych i osiedlowych, które podlegały odpowiednio zarządom miejskim i powiatowym, a te – wojewódzkim.

Od lat 60. w działalności Ligi Kobiet widoczny był silny rozwój poradnictwa. Organizacja udzielała porad zarówno zbiorowych, np. podczas zebrań, jak i porad indywidualnych, głównie w tworzonych poradniach, np. prawnych, rodzinnych, wychowawczych, organizowała także wyjazdy ekip lekarskich na tereny wiejskie.

W latach 70. Liga promowała model kobiety łączącej obowiązki domowe i zawodowe oraz unowocześnianie gospodarstw domowych – m.in. poprzez artykuły prasowe, spotkania, prelekcje i pokazy nowoczesnego sprzętu gospodarstwa domowego. Aktywność Ligi uwidoczniła się także w promowaniu estetyki mieszkań i osiedli, do której kobiety motywować miały ogłaszane przez organizację konkursy na najpiękniejszy ogródek czy balkon. Należy

zaznaczyć, że od drugiej połowy lat 70. Liga Kobiet zaczęła zwracać uwagę na dyskryminację kobiet w pracy i nierówności w wynagrodzeniu oraz małą liczbę kobiet na wyższych stanowiskach. Takie problemy uwidaczniały się przede wszystkim w 1975 r. ogłoszonym przez ONZ Międzynarodowym Rokiem Kobiet.

Ostatni rozdział pracy obejmuje działalność organizacji funkcjonującej wówczas pod nazwą Liga Kobiet Polskich. Nazwa ta została przyjęta podczas VIII Nadzwyczajnego Zjazdu Krajowego Ligi Kobiet, zorganizowanego w listopadzie 1981 r., tj. dwa tygodnie przed wprowadzeniem stanu wojennego. Kryzys gospodarczy i społeczno-polityczny w kraju umożliwił zerwanie organizacji z podległością wobec PZPR, jednak tego nie uczyniono. Mimo bardzo nielicznie pojawiających się w materiałach źródłowych informacji na temat rzekomo sporadycznych przypadkach popierania przez członkinie Ligi działań „Solidarności”, organizacja kobieca nie odcięła się od PZPR. W latach 80. Liga prowadziła wzmożoną działalność propagandową oraz wychowawczo-ideologiczną w celu odciążenia kobiet od protestów i złagodzenia nastrojów społecznych. W latach 80. omawiana organizacja kobieca ponownie zyskała możliwość tworzenia kół w zakładach pracy. W rozdziale tym, tak jak w poprzednich, zaprezentowano liczebność i struktury organizacji oraz działalność podejmowaną przez organizację wśród kobiet.

Inną kwestią podejmowaną przez Ligę w tym okresie było również promowanie partnerskiego modelu rodziny, choć nie kwestionowano tego, że to domeną kobiet miało być prowadzenie gospodarstwa domowego. Liga udzielała porad, jak kobiety miały poradzić sobie w czasie kryzysu i niedoborów. Kobieta tego okresu według materiałów źródłowych miała być oszczędna i gospodarna, zaś od drugiej połowy lat 80. promowano model kobiety sukcesu, należycie łączącej życie domowe i zawodowe z działalnością społeczną. Liga zachęcała do uaktywnienia się kobiet w polityce, wystawiania przez oddziały wojewódzkie kandydatek na posłanki czy radne różnego szczebla, które zwiększałyby szanse upowszechniania szeroko rozumianej kwestii kobiecej i poprawy sytuacji kobiet.

Zabiegi podejmowane przez Ligę w tym okresie nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. Sytuacja lat 80., przemiany ustrojowo-gospodarcze, upadek systemu komunistycznego i likwidacja dofinansowania do działalności organizacji doprowadziły do kresu masowości Ligi Kobiet w kraju i likwidacji jej struktur na Białostocczyźnie.

Wnioski

Podsumowując, należy wskazać, że postawione we wstępie rozprawy doktorskiej postulaty badawcze zostały osiągnięte. W pracy zaprezentowano struktury organizacji na szczeblu regionalnym na tle struktur krajowych, zasady jej działania oraz trudności pracy w terenie. Wskazano dominujące kierunki działalności organizacji oraz proces rozwoju organizacji w terenie, z uwzględnieniem liczebności członkiń i kolejności powstawania oddziałów terenowych.

Jak wynikało z materiałów źródłowych, największa liczba i aktywność członkiń Ligi Kobiet w całym analizowanym okresie została odnotowana w Białymstoku, Elku, Łomży i powiecie bielskim, zaś najmniejsza – w powiecie siemiatyckim, wysokomazowieckim i sejneńskim. Aktywność kobiet w regionie widoczna była w największych i najbardziej rozwiniętych gospodarczo ośrodkach miejskich, ale także w regionach z przeważającą liczbą ludności prawosławnej. W powiecie bielskim największą aktywnością miały się wykazywać kobiety z Hajnówki. Natomiast najmniejszą popularność organizacja kobieca i hasła przez nią głoszone zyskiwać miały w obszarach mniej zurbanizowanych, bardziej rolniczych, gdzie również przez dłuższy okres po zakończeniu II wojny światowej funkcjonowało podziemie antykomunistyczne. Ponadto największym zdyscyplinowaniem w zakresie opłacalności składek członkowskich i aktywności członkiń charakteryzować się miały koła środowiskowe Ligi Kobiet, tj. milicyjne i wojskowe.

Po przeanalizowaniu obszernego i zróżnicowanego materiału źródłowego widoczna jest dwutorowa działalność Ligi Kobiet, tj. propartyjna i prokobieca. Aktywność organizacji niewątpliwie podyktowana była sytuacją społeczną, polityczną i gospodarczą w kraju. Działalność Ligi w terenie odzwierciedlała zalecenia PZPR i Zarządu Głównego Ligi Kobiet, ale jednocześnie terenowe oddziały Ligi organizowały działania odpowiadające na potrzeby lokalnej społeczności, np. tworzenie żłobków i przedszkoli, placów zabaw, kolonii letnich dla dzieci, organizowano pralnie, wypożyczalnie sprzętu gospodarstwa domowego, poradnie prawne czy usługi fryzjerskie. Organizacja udzielała realnej pomocy kobietom i ich rodzinom. Choć jak wykazano, działania Ligi nie zawsze osiągały sukces. Sprawczość Ligi Kobiet zależna była od wielu czynników, m.in. aktywności i zaradności jej członkiń, nastawienia lokalnej społeczności oraz przychylności władz partyjnych.

Propaganda ideologiczna głoszona była przez Ligę w całym okresie Polski Ludowej, nasilała się w okresie kryzysów społeczno-politycznych i gospodarczych w kraju. Przez cały ten okres w działalności organizacji kobiecej widoczny był także silny nacisk na jej liczebność, który miał być dowodem potwierdzającym poparcie społeczne dla działań podejmowanych przez Ligę Kobiet. Należy zaznaczyć, że w materiałach źródłowych bardzo nielicznie pojawiały się również informacje o rozłamach w poglądach członkiń Ligi Kobiet, np. wobec włączania się w aktywność polityczną organizacji, niechęć do współpracy między członkiniami z różnych grup społecznych. Jednak nie doprowadziły one do zmiany obranego przez Ligę kursu wspierania władz komunistycznych.